

HOOFDSTUK I / ALGEMEEN

'Er is niets nieuws onder de zon en als we zo doorgaan binnenkort ook niets ouds meer.'
Tatort 'Kielwasser' Chiem van Houweningen (Hänschen)

TER INLEIDING

In de inleiding tot het vorige jaarverslag is al gemeld dat binnen de ROB in 1992 een aantal belangrijke ontwikkelingen zouden plaatsvinden: de uitbreiding met de Afdeling Scheepsarcheologie en een aantal beleidsmatige en organisatorische veranderingen die al in 1990 in gang waren gezet maar dit jaar tot conclusies zouden moeten leiden. Hoewel met name de discussie over de gewenste veranderingen nog niet is afgerond en de ROB pas in 1993 een formele reorganisatie kan ingaan, is er alle aanleiding om op deze plaats tussentijds verslag te doen van de stand van zaken en de conclusies die al zijn getrokken.

In de eerste plaats echter, komt de scheeps- en onderwaterarcheologie. De overdracht van de Afdeling Scheepsarcheologie van Rijkswaterstaat, Directie Flevoland aan de het Ministerie van WVC, vond plaats op 1 april. Over de voorgeschiedenis daarvan valt in hoofdstuk V iets te lezen, maar er zou nog veel meer over te schrijven zijn, want er is heel wat discussie tussen vele betrokkenen aan vooraf gegaan. Het belangrijkste punt lijkt mij echter de conclusie van al dat overleg, het feit dat de scheepsarcheologie definitief als afdeling is toegevoegd aan de ROB. In een eerder stadium (1990) was de relatief autonoom opererende Afdeling Archeologie Onder water al geruisloos aan de ROB toegevoegd. Dat was, op dat moment, meer een praktische maatregel van administratieve aard. Het besluit om ook de afdeling Scheepsarcheologie (inmiddels omgedoopt tot Centrum voor Scheepsarcheologie) aan de ROB toe te voegen, is daarentegen gebaseerd op de conclusie van de Minister dat het héle veld van archeologische monumentenzorg in Nederland binnen één organisatie moet worden ondergebracht.

Die constructie heeft grote voordelen en voor de ROB is het een enorme verrijking, al zijn er natuurlijk ook nadelen. De plussen en minnen hoeven hier niet allemaal te worden herhaald, al is het wél van belang vast te stellen dat de gescheiden ontwikkeling van de scheeps- en onderwaterarcheologie niet bij toeval zo is verlopen. Het zijn zowel in wetenschappelijke als beleidsmatige zin in een aantal opzichten aparte terreinen. Uitgangspunt bij de onderbrenging in de ROB is dan ook, dat dat feit wordt erkend en tot uitdrukking komt in een eigen gezicht van de betrokken afdelingen. Dat kan ook heel goed, want de beide afdelingen zijn in hoge mate complementair, ze zullen organisatorisch een aparte unit gaan vormen en, in de hopelijk niet al te verre toekomst, ook gezamenlijk worden gehuisvest op een nog nader te bepalen locatie.

De mogelijkheden daartoe worden momenteel onderzocht op initiatief van Minister d'Ancona, die op 14 mei persoonlijk in Ketelhaven kennis kwam maken met haar nieuwe medewerkers. Bij die gelegenheid werd ook de permanente expositie in Ketelhaven door de minister omgedoopt tot Rijksmuseum voor Scheepsarcheologie. In de toekomst zal dit museum overigens organisatorisch worden losgekoppeld van de afdeling. Dat is conform het beleid van de Minister, want alle onder het Ministerie van WVC ressorterende musea zullen in de komende jaren worden geprivatiseerd. Bovendien heeft de ROB geen museale taken, al is het gewenst om ook in de toekomst een nauwe relatie tussen afdeling en museum te handhaven. Het is dan ook de bedoeling om de beide afdelingen en het museum op dezelfde locatie te huisvesten.

Naast het vele werk dat de overkomst van de nieuwe afdeling met zich meebracht, is in 1992 op alle niveaus heel veel energie gestoken in de discussie over taak en structuur van de ROB in de toekomst. Een groot deel van die discussie heeft intern plaatsgevonden, waarbij we gebruik konden maken van de adviezen van Bureau Berenschot. Daarnaast was er ook de inbreng vanuit

het ministerie, waarbij de visie op de taak van de ROB vanuit het Directoraat Generaal Culturele Zaken werd vormgegeven door de plaatsvervangend hoofd directeur cultuurbeheer, bijgestaan door de Directie Beleidszaken en Cultuurbeheer. Die discussie leidde tot het verzoek van de Directeur Generaal om een notitie te maken over de herstructurering met scenario's voor een beleidsombuiging met een intensivering van taken die verband houden met het behoud in situ van archeologische monumenten. Daarbij werd echter budgettaire neutraliteit als belangrijke voorwaarde meegegeven. Dat standpunt is, in het huidige tijdsgewricht, niet onbegrijpelijk, maar het maakt een effectieve ombuiging wel bijzonder moeilijk. Dat geldt te meer waar de ROB als rijksdienst toch al getroffen wordt door een toenemende stroom al dan niet verkapte bezuinigingen die het beschikbare budget steeds verder uithollen. Daarmee zijn we niet uniek, er is niets nieuws onder de zon, maar voor de toekomst is dit in ieder geval een punt van grote zorg. Na uitvoerige interne discussie, die voor het eerst in het 45-jarige bestaan van de ROB in deze expliciete vorm werd gevoerd, is een notitie gemaakt, waarin nader wordt ingegaan op de doelstelling en taken van de dienst. Als basis voor de voorgestelde veranderingen zijn de volgende definities en uitgangspunten opgesteld (ik ontleen ze aan het interne rapport): Doel van de ROB is het beheer van het archeologische deel van het culturele erfgoed als bron van kennis en van cultuurbeleving. Uitgangspunt hiervoor is het streven naar behoud van de bron in situ, dat wil zeggen in het bodemarchief. Waar dat niet mogelijk is, is het streven gericht op het behoud van de in het bodemarchief aanwezige informatie door die eraan te onttrekken. Het is, voor de plaatsbepaling van de ROB als de nationale organisatie voor archeologische monumentenzorg, van belang klaarheid te brengen in de rol die 'wetenschap' en 'onderzoek' hebben in het beheer. Daarover bestaan zowel binnen als buiten de dienst misverstanden die te maken hebben met de verhouding tussen archeologische monumentenzorg en andere vormen van archeologie.

Doel van de archeologie is het schrijven van bewoningsgeschiedenis om daarmee met archeologische methoden te voorzien in de maatschappelijke (algemeen menselijke) behoefte aan kennis over het verleden. De gegevens die daarvoor nodig zijn liggen opgeslagen in de bodem, in schaarse, eindige, kwetsbare en niet-vervangbare informatiebronnen (de archeologische monumenten), tezamen 'het bodemarchief' genoemd.

Archeologische monumenten zijn op een aantal punten nauw verweven met bouwkundige-, cultuurlandschappelijke- en natuurmonumenten en onderworpen aan dezelfde soorten bedreiging. Ze zijn echter op drie punten essentieel verschillend. In de eerste plaats is het verlies van archeologische informatie een onomkeerbaar proces, want deze kan niet worden hersteld of geregenereerd. In de tweede plaats zijn archeologische monumenten grotendeels niet aan het oppervlak zichtbaar en hebben ze daarom zelden een directe (visuele) belevingswaarde. Een waarde die overigens vaak wél herstelbaar is. Waar deze aanwezig is, is zij bruikbaar om het publiek te informeren over het archeologische erfgoed. In de derde plaats kunnen archeologische monumenten slechts na gespecialiseerde interpretatie, die bijna altijd leidt tot vernietiging van het monument zelf, voorzien in de maatschappelijke behoefte aan kennis.

De overheid heeft daartoe drie middelen: de universitaire archeologie, de archeologische monumentenzorg en de museale archeologie. Deze kunnen (zonder aanspraken op volledigheid !) als volgt worden gekarakteriseerd:

De universitaire archeologie is gericht op onderzoek en onderwijs en kenmerkt zich door het ontwikkelen van de archeologie als wetenschap (als instrument tot kennisverwerving), het verdiepen en aanvullen van de bestaande kennis, onder andere door het raadplegen van informatiebronnen (het opgraven van archeologische monumenten), het uitdragen van de verworven wetenschappelijke kennis over het verleden en, uiteraard, het opleiden van beroepsbeoefenaren.

De archeologische monumentenzorg is gericht op het beheer van het archeologisch erfgoed en wordt gekenmerkt door het beheer van de bronnen door het inventariseren, beschermen en in situ behouden van archeologische monumenten, het beheer van de informatie door deze te onttrekken aan monumenten die niet behouden kunnen blijven (opgraven), het presenteren van kennis van het bodemarchief en, last but not least, op het beheren van de verworven informatie in de vorm van primaire (vondsten) en secundaire (documentatie) informatiedragers.

De museale archeologie is gericht op het tonen van de aan de bronnen onttrokken culturele informatie. Kenmerken zijn het uitdragen van de verworven kennis door deze in visuele en andere vorm te presenteren, het beheren van primaire informatiedragers (vondsten) die als gevolg van 'kennisverwerving', als gevolg van 'kennisbehoud' of 'bij toeval' uit het bodemarchief zijn gelicht en het verrichten van onderzoek ter ondersteuning van de andere taken.

Bovenstaande karakteriseringen zijn globaal en voor discussie vatbaar. Ze zijn dan ook alleen bedoeld om de positie van de archeologische monumentenzorg te verduidelijken. Dat is dus iets anders dan universitaire archeologie. Beide hebben als gemeenschappelijke basis de verzamelde kennis en informatie en als methode het wetenschappelijk onderzoek. Verschillend is echter het gezichtspunt van waaruit dat onderzoek wordt verricht. In het ene geval gaat het in principe om vrij gekozen 'zuiver' wetenschappelijk onderzoek dat is bedoeld om kennis te verwerven, in het andere om door omstandigheden gedwongen, 'maatschappelijk bepaald' wetenschappelijk onderzoek dat is bedoeld om ofwel monumenten te behouden, ofwel de informatie daaruit. De legitimatie daarvan ligt in de Monumentenwet.

Archeologische monumentenzorg is ook iets anders dan de museale archeologie. Beide hebben als gemeenschappelijke basis de verzamelde kennis en beide hebben een publiekgerichte taak in de overdracht daarvan. Voor de monumentenzorg is deze taak echter gerelateerd aan het bodemarchief, met als specifiek element kennisoverdracht over en (soms) presentatie van het nog intacte deel daarvan. Ook dat dient weer een beleidsdoel, nl. verbreding van het maatschappelijk draagvlak.

Archeologische monumentenzorg is opgedragen aan de ROB maar is geen exclusieve rijkstaak. Gemeenten kunnen desgewenst de meeste onderdelen ervan gedelegeerd krijgen en op andere onderdelen (bijv. bescherming) aanvullend werkzaam zijn. Dat gebeurt ook in toenemende mate. Provincies zijn actief op specifieke onderdelen, waarbij sprake is van een toenemende betrokkenheid. Ook de particuliere sector levert een steeds grotere bijdrage. Universitaire instituten hebben een andere opdracht maar dragen door de praktische invulling daarvan bij aan de archeologische monumentenzorg. Het is al lang niet meer zo dat de academische archeologie zich uitsluitend, of zelfs maar in hoofdzaak, laat leiden door 'zuiver' wetenschappelijke motieven, al wordt dat door sommigen betreurd.

Uit de algemene doelstelling van de ROB - in feite gaat het om de definitie van archeologische monumentenzorg - volgen de specifieke taken. Het voert te ver om daarop hier nader in te gaan, temeer daar inmiddels wordt gewerkt aan een beleidsvisie op de invulling daarvan. Duidelijk is echter dat de dienst een accentverschuiving in de richting van de preventieve taken zal doormaken, omdat daar de grootste lacunes zijn. Een tweede beleidlijn is het streven naar een taakverdeling met lagere overheden, zodat de dienst meer aandacht kan geven aan het behoud (beschermen of, zo nodig, opgraven), van de belangrijkste monumenten. Alleen voor wat de documentatie van Nederlandse monumenten en bodemvondsten betreft, gecentreerd rond het expertisecentrum ARCHIS, zal juist een toenemende centralisatie moeten plaatsvinden: versnippering van informatie is ongewenst, zowel voor de monumentenzorg als voor onderzoeksdoelinden. Een nadere uitwerking van dergelijke beleidlijnen zal in 1993 plaatsvinden, tegelijkertijd met de herstructurering van de dienst.

Het behoeft geen betoog dat alle veranderingen en de discussie daarover bij tijd en wijle de nodige spanningen met zich mee brachten. Het citaat boven dit artikel kan immers worden betrokken op het archeologisch erfgoed, maar ook op de ROB zelf, en dat doet soms pijn. Het kan trouwens ook heel goed worden betrokken op het totale archeologische bestel in Nederland, want ook daarin zijn het afgelopen jaar de contouren van allerlei veranderingen zichtbaar geworden, voor een belangrijk deel kwesties die op zichzelf niet nieuw zijn, maar die nu kunnen leiden tot ingrijpende veranderingen van de bestaande structuur. Bezuinigingen bijvoorbeeld, want er is een duidelijke afname van rechtstreekse financiering van archeologische instellingen te bespeuren, die over de hele linie voor problemen zorgt. De meeste andere ontwikkelingen zijn positief, zoals de tendens naar meer samenwerking die kan leiden tot de vorming van een onderzoeksschool. Daaraan kan ook de ROB een bijdrage leveren.

Een andere tendens is de toenemende maatschappijgerichtheid en de versterking van de band tussen archeologie en andere cultuurhistorische disciplines. Dat bleek ook op verschillende congressen en symposia die dit jaar werden gehouden. In het vorige jaarverslag is bovendien de internationale ontwikkeling al genoemd, die in ons land vergaande consequenties kan hebben als ook hier de principes uit de Conventie van Malta in wet- en regelgeving tot uitdrukking komen. De Minister van WVC heeft inmiddels opdracht gegeven tot een onderzoek naar de mogelijkheden daartoe, zoals aangekondigd in de Sectornota Cultuurbeheer die dit jaar met de Kamer is besproken. Naar verwachting zal dat onderzoek in 1993 kunnen worden afgerond, maar ook de Nederlandse archeologische gemeenschap zal er zich intensief mee bezig moeten houden om te bereiken dat er goede politieke besluitvorming plaatsvindt. Wat in dit verband 'goed' is, is minder duidelijk dan op het eerste gezicht lijkt. Zo kan het 'veroorzaker betaalt' principe op verschillende manieren worden geregeld, die een heel verschillende uitwerking kunnen hebben op de wijze waarop het archeologisch bestel in de toekomst vorm krijgt.

In 1992 vierde de ROB haar 45-jarig jubileum, waaraan op bescheiden wijze in eigen kring uiting werd gegeven. Voor vakgenoten werd in dit kader in mei het symposium 'Het tweede leven van onze doden' georganiseerd - de resultaten zullen binnenkort in een deeltje van de Nederlandse Archeologische Rapporten verschijnen - en op 3 juni was het 12th International Congress on Ancient Bronzes bij ons te gast. Thema van de dag waren met name de technische aspecten van het werken met brons.

Voorts was de ROB in 1992 betrokken bij de realisatie van het internationale tentoonstellingsproject 'Spurensicherung: archäologische Denkmalpflege in der Euregio Maas-Rhein' dat op 13 juli in Aken begon. De expositie, die met veel publiciteit gepaard ging, is een gezamenlijk project met het Rheinisches Amt für Bodendenkmalpflege in Bonn, het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium in Brussel en de Division des Monuments, Sites et Fouilles de la Région Wallonne in Jambes. De activiteit, gesteund door de Euregio Maas-Rijn en de Raad van Europa, had primair ten doel op grensoverschrijdend niveau de bedreiging van het archeologisch erfgoed te onderstrepen.

Het jubileumjaar werd bovendien opgeluisterd door maar liefst drie bijzondere prijzen. In oktober ontving het nieuwe Centrum voor ScheepsArcheologie de Zuiderzeeprijs vanwege de publieksgerichte opstelling van het wrak van de tjalk 'de Zeehond' in het Natuurpark te Lelystad. Daarnaast ontvingen twee projectmedewerkers, mevr. drs. A.Mars en drs. B.Goudswaard, tijdens de Reuwendagen de W.A.van Es-prijs. Mevrouw Mars kreeg de prijs vanwege haar boek over het Genneps aardewerk en de heer Goudswaard voor zijn afstudeerscriptie aan het IPP, gewijd aan de amforen van de vroeg-Romeinse militaire haven te Velsen.

Op het persoonlijke vlak waren er dit jaar weer een aantal bijzondere gebeurtenissen. In april werd onze bibliothecaris, W.C.Mank, door Hare Majesteit de Koningin benoemd tot ridder in de Orde van Oranje Nassau, een onderscheiding die hij in Rijswijk mocht ontvangen uit handen van Minister drs. H.d'Ancona. Een bijzonder afscheid vond plaats in oktober, toen de bibliotheek-assistente mevr. V.M.M.Stroscia van de VUT-regeling gebruik maakte op de dag dat ze haar 25-jarig jubileum vierde. Behalve mevrouw Stroscia vierden dit jaar ook de collega's De Kort, Noordam, Sarfatij en Van Tent hun 25-jarig ambtsjubileum bij de ROB. Tenslotte dient hier de promotie te worden gememoreerd van drs., nu dr. R.M.van Heeringen op 25 juni aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Dit jaar ontvielen ons twee oud-medewerkers van de dienst. Eind augustus bereikte ons het bericht van het overlijden van A.Bruijn. Voor zijn kortstondige ziekbed heeft Anton nog de laatste drukproeven gezien van zijn langverwachte boek over de Werra-keramiek uit Enkhuizen.

J.A.Brongers heeft aan leven en werk van Anton Bruijn een in memoriam gewijd waar dit jaarverslag mee begint. Niet lang daarna, in oktober, werden we bovendien getroffen door het overlijden van de oud-veldtechnicus A.van Pernis.

Het werk van de ROB werd in 1992 gesteund door subsidies en bijdragen van de volgende instanties: het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij (Directie Natuur-, Milieu-, en Faunabeheer, Landinrichtingsdienst), het Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke ordening en Milieubeheer (Rijksgebouwendienst); de Provinciale Besturen van: Groningen, Overijssel, Flevoland, Gelderland, Utrecht, Noord-Holland, Zuid-Holland, Zeeland, Noord-Brabant en Limburg; de Gemeentebesturen van: Apeldoorn, Arnhem, Geldermalsen, Harderwijk, Heeze, Houten, Leidschendam, Susteren, Weerselo en Wervershoof; voorts: het Gewest Kop van Noord-Holland, de NV Nederlandse Spoorwegen, het Recreatieschap Nederrijn, Lek en Waal, de firma Smals en, uiteraard de steunstichting van de ROB, de Joan Willems Stichting.

Het Koninklijk Penningkabinet te Leiden, speciaal de medewerkers drs. H.W.Jacobi, A.Pol en drs. J.P.A.van der Vin, danken wij voor de determinaties van de dit jaar door de ROB en amateur archeologen gevonden munten.

W.J.H.Willems